

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/54/106-109>

Fariz Vəliyev
Bakı, Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0007-2412-1842>
veliyevfariz8@gmail.com

Beynəlxalq cinayət anlayışına müasir hüquqi yanaşma

Xülasə

Məlumdur ki, sosial təzahür olan cinayətkarlıq inkişaf etməkdədir, onun müxtəlif formaları yaranır, beynəlxalq cinayətkarlığın isə yeni növləri adətən bir neçə ölkənin deyil, bütövlükdə genişmiqyaslı regionların ərazisini əhatə edir. Bir çox hallarda beynəlxalq cinayətlərlə mübarizənin bir ölkənin həddləri daxilində həyata keçirilməsi mümkün olmadığından problem qlobal xarakter daşıyır və ağır nəticələrə səbəb olur. Qlobal xarakter bir neçə ərazini əhatə etməklə yanaşı, həmçinin onların böyük ictimai təhlükə kəsb etməsinə, mühüm insan tələfatı və irihəcmli ziyanın vurulması ilə nəticələnməsinə, iqtisadi böhranlar, kəskin iqlim dəyişiklikləri, genişmiqyaslı müharibələr kimi müxtəlif problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Göstərilənlərin nəticəsi olaraq dövlətlər bu sahədə əməkdaşlığa böyük önəm verməli, beynəlxalq əlaqələri daha da gücləndirməli, yeni razılaşmaların əldə olunmasında maraqlı olmalıdırlar.

Açar sözlər: *beynəlxalq hüquq, beynəlxalq cinayət, transmillilik, konvensiya*

Fariz Vəliyev
Bakı, Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0007-2412-1842>
veliyevfariz8@gmail.com

Contemporary Legal Approach to the Concept of International Crime

Abstract

It is well known that crime, as a social phenomenon, is evolving, with new forms emerging, and the new types of international crime usually cover vast regions rather than just a few countries. In many cases, combating international crimes within the borders of a single country is not possible, making the issue a global one that leads to severe consequences.

The global nature of these crimes not only spans multiple territories but also poses significant public danger, resulting in considerable loss of life and substantial damage, leading to economic crises, drastic climate changes, and large-scale wars, among other issues.

As a result, states must place great importance on cooperation in this area, strengthen international relations, and work towards achieving new agreements.

Keywords: *international law, international crime, transnationality, convention*

Giriş

Məqalədə müasir dövrün tez-tez rast gəlinən beynəlxalq cinayətkarlıq anlayışı təhlil olunaraq araşdırılmış, onun özəl xüsusiyyətləri, siyasi və hüquqi cəhətdən fərqliliyi, həmçinin tarixi kimi mühüm amillər barədə izah verilmişdir.

Mövzunun zamanın tələbi baxımından beynəlxalq hüquq, xüsusilə də beynəlxalq cinayətkarlığın yeni təzahür formaları ilə səmərəli mübarizə üçün aktuallığı böyükdür. Belə ki, beynəlxalq və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq terminləri bir sıra hallarda eyniləşdirilərək istifadə olunur.

Halbuki hüquqi anlamda onlar oxşar cəhətlərə malik olduqlarına baxmayaraq, tamamilə fərqli qanunazidd əməllərdir. Yuxarıda şərh edilənlərlə əlaqədar olaraq beynəlxalq cinayət institutunun maddi-hüquqi və prosessual aspektlərinin müasir standartlar nəzərə alınmaqla hərtərəfli tədqiq edilməsi olduqca aktual sayıla bilər. Bu problemin kompleks tədqiqi həm elmi-nəzəri, həm də praktik-tətbiqi baxımdan müstəsna əhəmiyyətə malikdir (Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, 2012).

Tədqiqat

Bu gün qloballaşma əsri adlanan XXI əsr ekoloji fəlakətlər, ərzaq çatışmazlığı, dəhşətli xəstəliklər, iqlim dəyişkənliyi, separatizm və ekstremizm meyillərinə əsaslanan milli-etnik münacişələrin sayının durmadan artması, irimiqyaslı hərbi konfliktlər, terrorizm və s. kimi planetar xarakterli problemlərin real təhlükəsi ilə üz-üzə dayanmışdır. Digər tərəfdən, yeni informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, internet, sosial şəbəkələr, kibercinayətkarlıq, süni intellektin yaratdığı fəsadlar bir və ya bir neçə dövlət deyil, bütün bəşəriyyət üçün faciə yaradır.

Belə qlobal problemlərin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar yalnız dövlətlərin birgə əməkdaşlığı, ümumilikdə beynəlxalq birliyin səyləri nəticəsində həll edilə bilər. Buna isə yalnız beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə əsaslanan təhlükəsizlik və demokratiya qaydasına əməl etmək şəraitində nail olmaq mümkündür (Avropa Şurası, 2005).

Milli maraqlara, bütövlükdə isə beynəlxalq aləmin maraqlarına toxunan və xüsusi təhlükə törədən ən mürəkkəb qlobal problemlərdən biri olan beynəlxalq cinayətkarlıq ümumi sosial problem kimi dövlətlərin sərhədlərini aşaraq ümumdünya miqyası almışdır.

Təsadüfi deyildir ki, istər hüquq nəzəriyyəsinin nümayəndələri, istərsə də beynəlxalq cinayətkarlığa həsr olunmuş konfransların iştirakçıları tərəfindən belə bir fikir tez-tez səsləndirilir ki, beynəlxalq cinayətkarlıq, xüsusən onun terrorizm, təcavüz, genosid, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq kimi təhlükəli təzahür formaları dünya müharibələrindən sonra beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə ciddi qorxu törədən bir sindromdur (Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, 2012).

Beynəlxalq cinayətkarlığın öz forma və metodlarını daim təkmilləşdirməsi, müasir həyatın bir çox sahələrinə daxil olması, cəmiyyətin və onun siyasi-hüquqi sisteminin, elm və texnikanın verdiyi imkanlardan geniş istifadə etməsi həmin bəlaya qarşı mübarizəni xeyli çətinləşdirir. Ona görə ki, sosial-iqtisadi proseslərin inkişafı və qloballaşması eyni zamanda mövcud nöqsan və çətinliklərin də qloballaşmasına gətirib çıxarır (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, son əlavələr və dəyişikliklər).

Hüquq ədəbiyyatında dəfələrlə qeyd olunur ki, cinayətkarlıqla mübarizədə dövlətlərin səylərinin birləşməsi beynəlxalq cinayətlərə mühüm cavab faktorudur. Başqa sözlə, cinayətkarlıq özünün yayılma miqyası ilə xarakterizə olunan qlobal problemlərin xüsusi növü kimi özünəməxsus beynəlxalq reaksiya tələb edir (Hüseynov, 2008).

Dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlıq prosesində aşağıdakı mühüm məsələləri həll etmək imkanı əldə edirlər:

1. beynəlxalq ictimai təhlükə törədən əməllərin kriminallaşdırılması və ümumi qəbul olunmuş qaydada tövsifi;
2. bu cür əməllər barədə mövcud olan beynəlxalq normaların milli hüquq sisteminə inteqrasiyası və onların ağırlıq dərəcəsinə uyğun cəzalandırılması;
3. cinayətlər və ehtimal edilən cinayətkarlar üzərində yurisdiksiyanın təyin olunması;
4. cinayət təqibinin həyata keçirilməsi prosesində qarşılıqlı əlaqə, o cümlədən cinayətkarların verilməsi də daxil olmaqla hüquqi yardım göstərilməsi və s.

Beynəlxalq cinayət anlayışını izah edərkən ilk növbədə qeyd edilməlidir ki, bu terminin tarixi çox da böyük olmamaqla XIX əsrdən sonra istifadə olunmağa başlanmışdır. Onun hüquqi anlayış kimi qəbul edilməsinə isə I və II Dünya müharibələrinin dəhşətli nəticələrinin səbəb olduğu kütləvi faciələr təkan vermişdir (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 1988).

Ümumilikdə isə II Dünya müharibəsinin bitməsindən sonra beynəlxalq hüquq və münasibətlər özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyaraq *İnsan hüquqları haqqında Bəyannamənin* və digər mühüm sənədlərin qəbulu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, beynəlxalq tribunalların, İnterpol və s. kimi mühüm beynəlxalq təsisatların yaranması ilə xarakterizə olunur (Hüseynov, 2013).

Beynəlxalq cinayət – müxtəlif dövlətlərin və xalqların, həmçinin insanların hüquq və azadlıqlarını ciddi və kütləvi şəkildə pozmaqla ağır nəticələrə səbəb olan hüquqazidd əməllərdir. Onun əsas xüsusiyyətlərindən biri də beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunmasıdır. Elmi araşdırmaçıların və hüquqşünasların da qeyd etdiyi kimi, bu anlayışın tam öyrənilməsi üçün ona digər cinayətlərdən fərqli şəkildə baxmaq daha məqsədəuyğundur.

Ən mühüm fərqli cəhət bu növ qanunazidd əməllərin beynəlxalq xarakter daşması, yəni bütöv bir sosial qrupu, dövlət və ya xalqı hədəf alması, geniş həcmli ziyan vurmasından ibarətdir. Digər tərəfdən, beynəlxalq cinayət ölkələrin öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməməsi və bununla da beynəlxalq hüququn mühüm prinsiplərini pozması deməkdir. Lakin ən başlıca özəlliyi isə onun transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq və ya bəzi müəlliflərin “beynəlxalq xarakterli” adlandırdığı cinayətkarlıqdan fərqləndir.

Ümumiyyətlə, transmilli cinayətkarlıq anlayışı BMT tərəfindən 2000-ci ildə “Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı” Palermo Konvensiyası ilə hüquqi terminologiyaya gətirilmişdir. Sonradan isə həmin sənədə əlavə olaraq “İnsanlar, xüsusilə qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, onunla mübarizə və cəzalandırılmasına dair Protokol”, “Quru, dəniz və hava yolları ilə qanunsuz miqrasiyaya qarşı Protokol”, “Odlu silahlar, onların hissə və komponentləri, həmçinin döyüş sursatlarına qarşı Protokol” qəbul olunmuşdur. Qeyd olunanlarla yanaşı, burada korrupsiya, ədalət mühakiməsi əleyhinə və çirkli pulların yuyulması cinayətləri də nəzərdə tutulur.

Konvensiya və ona əlavə olunmuş həmin Protokollar nadir sənədlərdəndir ki, dünya dövlətlərinin çox böyük əksəriyyəti onu ratifikasiya etmişdir. Konvensiyanın təsbit etdiyi transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın ən mühüm əlaməti onun maddi gəlir, fayda və yaxud qazanc əldə edilməsi məqsədilə fərdlər və cinayətkar qruplar tərəfindən törədilməsidir (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 1999).

Göründüyü kimi, hər hansı iri miqyaslı cinayətin siyasi, irqi, milli, dini və s. qeyri-maddi məqsədlərlə törədilməsi yuxarıda göstərilən Konvensiyanın təsir dairəsində deyildir. Bununla yanaşı, hər iki cinayət növünün transmillilik əlaməti, yəni bir neçə dövləti əhatə etməsi onları bir-birindən ayırmaqda çətinliklər yaradır.

Beynəlxalq cinayətlər sülh və bəşəriyyət əleyhinə törədilən təcavüz, soyqırım, müharibə cinayətləri, terror, ekstremizm, separatizm, nüvə və radioaktiv mənbələrlə bağlı, ekologiya və ətraf mühitin qəsdən ağır faciələrə səbəb olacaq dərəcədə məhv edilməsi və s. qanunazidd əməllərdir. Bu siyahını daha da genişləndirmək və yaxud hazırda hələ məlum olmayan cinayətlərin gələcəkdə təzahür edəcəyini proqnozlaşdırmaq da mümkündür. Belə ki, yuxarıda sadalanan adların əksəriyyəti yeni terminlər olmaqla XX əsrin “məhsulları”dır (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 2000).

Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın növləri də yeni adlar, həmçinin barələrində qəbul olunmuş yeni beynəlxalq-hüquqi konvensiyalarla xarakterikdir. Hələ 1988-ci ildə BMT tərəfindən “Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında”, 1999-cu ildə “Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında”, 2004-cü ildə “Korrupsiya əleyhinə”, nəhayət, bu qəbildən olan ən sonuncu beynəlxalq-hüquqi aktlardan biri kimi BMT-nin 2024-cü ildə qəbul etdiyi “Kibercinayətkarlıq əleyhinə” Konvensiyanı misal göstərmək olar (Avropa ölkələri üzrə Kibercinayətkarlığa qarşı Konvensiya, 2001).

Beynəlxalq cinayətkarlıqla mübarizə kimi spesifik sferada dövlətlərin əməkdaşlığı hökmən milli qanunvericilik normalarına və beynəlxalq hüquq normalarına dönmədən əməl etməklə beynəlxalq qanunçuluq rejimində həyata keçirilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, beynəlxalq birliyə daxil olan dövlətlər bu sahənin hüquqi əsaslarının formalaşmasına əhəmiyyətli diqqət yetirirlər (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 2024).

Ona görə ki, bu gün beynəlxalq praktikada beynəlxalq cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində ən çox tətbiq olunan səmərəli hüquqi vasitə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, inkişafı, beynəlxalq hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi və təmin olunmasıdır. Beynəlxalq hüquq ciddi hüquqi əsaslara və şərtlərə söykənən bir prosedurdur və onun əsas səmərəli tənzimləyicisi beynəlxalq müqavilədir. Lakin bununla belə, milli qanunvericilik və qarşılıqlı yardım prinsipinin tətbiqi də praktikada istisna edilmir (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 2004).

Bu sahənin tədqiq olunmasına marağın göstərilməsi onun istər beynəlxalq hüquqi praktika üçün, istərsə də beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsi üçün mühüm əhəmiyyəti ilə əlaqədardır, bir halda ki, o, insan hüquqları, ərazi hökmranlığı, dövlətlərin yurisdiksiyası, ərazidənkənarlıq yurisdiksiyası və s. kimi fundamental hüquqi kateqoriyalarla qırılmaz vəhdət təşkil edir (Əliyev, 2013).

Nəticə

Beynəlxalq cinayət hüququnun müstəqil institutu kimi beynəlxalq cinayət hüququ mövzusunda danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, əsas etibarilə suveren və müstəqil dövlətlər arasında münasibətləri tənzimləmək missiyasını yerinə yetirən beynəlxalq hüquqda bu qəbildən olan normaların inkişaf etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla, dövlətlər bu sahədə əməkdaşlığa böyük önəm verməli, beynəlxalq əlaqələri daha da gücləndirməli, yeni razılaşmaların əldə olunmasında maraqlı olmalıdırlar. Unutmaq olmaz ki, Azərbaycan xalqı çoxəsrlik tarixi, xüsusilə də son 30 il boyunca mütəmadi olaraq beynəlxalq cinayətlərdən zərər çəkmiş, soyqırımlarının, kütləvi köçürmələrin qurbanı olmuş, ağır faciələr yaşamışdır.

Ədəbiyyat

1. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. (2012). Qanun Nəşriyyatı.
2. Avropa ölkələri üzrə Kibercinayətkarlığa qarşı Konvensiya. (2001). <https://e-qanun.az/framework/18619>
3. Avropa Şurası. (2005). *Terrorçuluğun qarşısının alınması haqqında Konvensiya*. <https://e-qanun.az/framework/27592>
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. (son əlavələr və dəyişikliklərlə).
5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. (1988). *Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında Konvensiya*. <http://anl.az/el/emb/Narkomaniya/pdf/1988.pdf>
6. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. (1999). *Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında beynəlxalq Konvensiya*. <https://e-qanun.az/framework/2699>
7. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. (2000). *Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiya və ona əlavə olunmuş Protokollar*. <https://e-qanun.az/framework/2198>
8. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. (2004). *Korrupsiya əleyhinə Konvensiya*. <https://e-qanun.az/framework/10784>
9. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı. (2024). *Kibercinayətkarlıq əleyhinə Konvensiya*. <https://www.unodc.org/unodc/cybercrime/convention/home.html>
10. Əliyev, Ə. İ. (2013). *İnsan hüquqları*. Dərslik.
11. Hüseynov, L. H. (2008). *İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi*.
12. Hüseynov, L. H. (2013). *Beynəlxalq hüquq*. Dərs vəsaiti.
13. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi. (2012). Avropa Şurası Ofisinin Nəşriyyatı.

Daxil oldu: 04.09.2025

Qəbul edildi: 04.12.2025